

РОЗДІЛ IV

Термінознавство

УДК 811.111:796.5

Н. Р. Біян – асистент кафедри моделювання та інформаційно-комунікативних технологій в економіці Дрогобицького державного педагогічного університету імені І. Я. Франка

Сучасна англійська терміносистема туризму в контексті явища полісемії

*Роботу виконано на кафедрі англійської філології
ДДПУ ім. І. Я. Франка*

У статті зроблено спробу проаналізувати специфіку вияву феномену полісемії та причини виникнення цього явища в сучасній англійській терміносистемі туризму, а також проведено класифікацію багатозначних терміноодиниць за різними критеріями.

Ключові слова: полісемія, термінологія, туризм.

Біян Н. Р. Современная английская терминосистема туризма в контексте явления полисемии. В статье сделана попытка проанализировать специфику проявления феномена полисемии и причины возникновения этого явления в современной английской терминосистеме туризма, а также проведена классификация многозначных терминоединиц по разным критериям.

Ключевые слова: полисемия, терминология, туризм.

Byan N. R. Present-day English Tourism Terminology in Context of Polysemy Phenomenon. The paper focuses on the nature of polysemy and factors that influenced the appearance of this phenomenon in the sub-language of tourism in present-day English. A classification of polysemantic tourism terms is offered on diverse criteria.

Key words: polysemy, terminology, tourism.

Постановка наукової проблеми та її значення. Традиційно вважається, що однією з основних вимог до ідеального терміна як знака терміносистеми є його моносемантичність, тобто наявність одного значення в межах певної спеціальної галузі. Суть цієї вимоги полягає в тому, що термін має виражати лише одне наукове поняття, а науковому поняттю повинна відповідати лише одна термінологічна одиниця [6, 15–21]. Прагнення до однозначності є основним завданням при впорядкуванні та стандартизації будь-якої галузевої терміносистеми. Але, як свідчить практика, ця вимога часто не виконується. Численні дослідження різних фахових мов [3; 5; 7; 8; 10] свідчать про те, що багатозначність притаманна термінам не менше ніж загальнолітературним словам. Розвиток полісемічних відношень – неминуче явище в системі будь-якої термінології, адже зміст мовного знака розвивається активніше й швидше за його форму [10, 61].

Під полісемією (багатозначністю) розуміють наявність в однієї й тієї ж лексичної одиниці декількох пов'язаних між собою значень, що зазвичай виникають як результат видозміни та розвитку первісного значення цієї лексичної одиниці [2, 335]. Отже, полісемантичними є терміноодиниці, значення яких внутрішньо пов'язані й мають спільну сему чи декілька сем.

Мета цієї статті – проаналізувати специфіку та причини виникнення явища полісемії в англійській фаховій мові туризму та провести класифікацію багатозначних лексичних одиниць, які функціонують у досліджуваній терміносистемі.

Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких **завдань**:

- з'ясувати сутність явища полісемії в термінології;
- установити причини та шляхи виникнення багатозначності в терміносистемі туризму;
- провести класифікацію багатозначних термінів фахової мови туризму за різними критеріями.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Дослідження проблеми багатозначності в працях вітчизняних та зарубіжних лінгвістів свідчить про відсутність єдиного погляду на це явище в термінології. У сучасному термінознавстві існують різні думки щодо наявності полісемантичних відношень у галузевих терміносистемах. Одні вчені однозначно виключають існування полісемії в термінології, вважаючи її негативним явищем. На їхній погляд, багатозначні терміноодиниці слід усувати з термінологічних систем. Інші дослідники, навпаки, допускають наявність у терміна декількох значень, оскільки термінологія не ізольована від загальнолітературної мови й тому в ній мають місце всі ті процеси, які відбуваються в мові, у тому числі й полісемія. Науковці вважають багатозначність у термінології цілком звичайним і закономірним явищем, оскільки це – вияв природних законів мови, спільності законів розвитку термінологічної та загальнолітературної лексики. Прихильники третього погляду, визнаючи наявність явища полісемії в терміносистемах, наголошують на тому, що однозначність термінів є лише тенденцією й вимогою до «ідеального» терміна, яка рідко реалізується на практиці.

Так, наприклад, І. В. Арнольд стверджує, що багатозначність термінів – головний недолік термінології. Це явище, однак, не перешкоджає розумінню, якщо різні значення конкретного слова належать до різних галузей. Осмислення терміна ускладнюється лише тоді, коли він є багатозначним у межах однієї галузевої системи [1, 52].

На багатозначності як на одному з чинників, що ускладнюють комунікацію, наголошують Б. М. Головін та Р. Ю. Кобрін [4, 48], оскільки полісемія може бути джерелом неточності значення терміна в мові.

Протилежного погляду дотримується Д. Н. Шмельов, стверджуючи: «Коли ми говоримо про різні значення, що властиві цьому слову, ми, по суті, виходимо з різних контекстів його вживання. У самому слові значення, як правило, не існують незалежно один від одного; кожне з них не замкнуте в самому собі, а взаємопов'язане з іншими значеннями, тому багатозначність не може бути перешкодою точному розумінню. У цьому й полягає її корінна відмінність від омонімії» [12, 87].

На позитивній ролі полісемії наголошує також В. А. Татаринів, який стверджує, що зміна меж семантики терміна, виникнення нових значень – це закономірне явище в терміносистемі, що розвивається. Воно відображає процес пізнання об'єктивної дійсності, яка постійно перебуває в розвитку [11, 8].

Окрім того, як зазначає О. Л. Пумпянський, саме багатозначність мовних форм сприяє економії мовних зусиль, оскільки дає змогу застосовувати в процесі комунікації обмежену кількість мовних засобів для позначення необмеженої кількості понять [9, 83].

Визнаючи полісемію невід'ємним аспектом термінології [13, 14], Р. Теммерман стверджує, що багатозначність є результатом відображення людиною світу, але із суто семасіологічного погляду це явище – результат еволюції значення конкретної терміноодиниці [13, 138].

Аналіз лінгвістичної літератури дає підставу зробити висновок про те, що хоча однозначність терміна в межах однієї терміносистеми – одна з основних семантичних відмінностей терміна від загальноживаного слова [8, 54], більшість лінгвістів усе ж визнають існування явища полісемії, незважаючи на традиційний погляд про його небажаність у термінології. Будучи лексичною одиницею, яка функціонує за законами природної мови, термін зберігає та реалізує всі функції мовного знака, а отже й тенденцію до багатозначності, яка є не лише проявом раціональної обмеженості ресурсів термінологічного потенціалу та можливостей людської пам'яті, але й об'єктивним наслідком процесів пізнання людиною навколишнього світу [5, 94] та необхідності економії мовного знака.

Явище полісемії англійських туристичних термінів зумовлене екстралінгвістичними й власне лінгвістичними чинниками. До екстралінгвістичних причин виникнення багатозначності належать різноманітні зміни, які відбуваються в реальній дійсності – соціальні, економічні, суспільно-політичні, культурно-історичні, технологічні та інші процеси, завдяки яким виникає потреба вторинного використання певної терміноодиниці із закріпленням за нею значенням. Крім того, до позамовних слід віднести такі чинники, як еволюція процесів пізнання людиною навколишнього світу, тобто відкриття нового знання та поява нових понять; переосмислення змісту старих понять, тобто новий ступінь у вивченні певного предмета чи явища, а також схильність людського мислення до систематизації й узагальнення знань про явища реальної дійсності [7, 10].

Розвиткові полісемії в аналізованій терміносистемі також сприяють певні мовні чинники:

1) асиметричність знака й значення: довільний зв'язок між планом вираження та планом змісту є підґрунтям вільного варіювання одного з них за умови сталості другого; отже, семантична структура терміна може розширюватися чи звужуватися, зберігаючи при цьому зв'язок із цією мовною одиницею [3, 84];

2) належність термінів туризму до словникового складу англійської мови: полісемія терміно-одиниць досліджуваної галузі є природним явищем, оскільки в лексико-семантичній системі англійської мови набагато більше значень, ніж лексичних одиниць;

3) раціональна обмеженість ресурсів термінологічного потенціалу, тобто певна недостатність кореневого словникового матеріалу англійської мови, порівняно з постійно зростаючою кількістю нових понять у досліджуваній галузі. Розвиток системи понять будь-якої галузі неминує веде до розвитку системи термінів, які позначають ці поняття [5, 94]. Проте можливості мовної системи не завжди повністю відповідають можливостям понятійної системи [5, 94], оскільки в природній мові недостатньо корневих словотвірних засобів для номінації кожного поняття галузі туризму окремою новою термінологічною одиницею, тому часто усталений термін, який уже позначає одне чи декілька спеціальних понять, отримує інше значення, зумовлене спільними чи подібними ознаками з первинним.

Як стверджує М. Г. Зеленцова, явище полісемії не є показником неточності терміна. На її думку, чим сильніше розвинена система багатозначності в термінології, тим ґрунтовніше вивченим є предмет думки, тим точніше встановлені зв'язки між загальнонауковими поняттями й галузевим концептуальним апаратом [5, 95].

Отже, ми погоджуємося з тими дослідниками, які вважають явище термінологічної полісемії закономірним, адже, як бачимо, цей процес дає змогу значно розширити номінативний потенціал мови, не збільшуючи при цьому кількість власних лексичних одиниць.

Результати проведеного нами дослідження свідчать про те, що основну частину понятійного апарату англійської фахової мови туризму складають однозначні терміни. Проте всупереч тенденції до моносемії, у досліджуваній терміносистемі нами виявлено терміноодиниці, які служать найменуваннями декількох понять.

За структурним складом серед багатозначних термінів фахової мови туризму можна виокремити слова (похідні й непохідні) та словосполучення, серед яких:

а) терміни – кореневі слова, наприклад: *cabin, agent, maid, courier, host*;

б) похідні терміни – лексичні одиниці, утворені за допомогою суфіксації й префіксації, наприклад: *allotment, booking, classification, connection, hostess, immigration, non-resident, validate*;

в) терміни – складні слова, наприклад: *duty-free, holiday, housekeeping, penthouse*;

г) терміни-словосполучення, наприклад: *advertised tour, tour manual, hotel registration, air traffic control, courier service, hotel licence, after-sales service*.

Слід зазначити, що розвиток полісемічних відношень залежить від плану вираження термінологічної одиниці: зі збільшенням кількості компонентів у її структурі звужується семантика цієї одиниці. Саме тому в терміносистемі туризму виявлено обмежену кількість складних термінів-полісемантів, а майже всі багатозначні терміни-словосполучення є двокомпонентними. Таким чином, чим складніший план вираження терміноодиниці фахової мови туризму, тим простішою є її семантична структура.

За частиномовним вираженням серед полісемантичних термінів фахової мови туризму переважають іменники (*connection, stateroom, option, reception, segment*). Нами також виявлено незначну кількість багатозначних дієслів (*register, guarantee, validate, cater*) та прикметник (*non-resident*).

За кількістю значень у семантичній структурі терміна зафіксовано такі різновиди:

1) двозначні (*check-in time, tourism, guide, travel document, business travel department, cable car, cater*);

2) тризначні (*diner, coupon, porter, caravan, carousel*);

3) чотиризначний (*coach*);

4) п'ятизначний (*cabin*).

У процесі аналізу одиниць досліджуваної терміносистеми виявлено два типи термінологічної багатозначності – внутрішньосистемну (усередині самої субмови туризму) та зовнішньосистемну (на межі терміносистем).

Внутрішньосистемна полісемія, тобто багатозначність лексичної одиниці всередині підмови цієї галузі, передбачає розвиток вторинного значення туристичного терміна на основі іншого значення цієї лексичної одиниці, яке також належить досліджуваній галузі. Прикладом такого типу полісемії може слугувати англійський туристичний термін *educational trip*, який характеризується такими значеннями: *educational trip* – 1) *trip undertaken primarily for education purposes, e.g., by school parties*; 2) *trip commonly arranged by tourist boards and similar organizations for journalists, tour operators and travel agents in generating areas to visit destinations and to become acquainted with their attractions, facilities and services*. До цього типу багатозначності також належать терміни *cabana*, *ethnic tourism*, *hotel registration*, *itinerary*, *resort* та ін.

Зовнішньосистемна полісемія передбачає зв'язок терміноодиниць фахової мови туризму з лексичними одиницями інших сфер діяльності людини, а також із загальноновживаною лексикою, адже, з одного боку, значна кількість туристичних термінів утворилася на основі загальноновживаних слів, а з другого – терміносистемою туризму запозичено багато терміноодиниць інших фахових мов, які спеціалізували своє значення в досліджуваній термінології. Отже, цей тип багатозначності розвивається на основі двох типів семем – загальнономовного або іншого термінологічного значення. Сюди ми відносимо лексеми, у яких семантика туристичного терміна співіснує зі значеннями з інших наукових галузей. Так, наприклад, термін *cooperative* має значення «*a group of individuals or organizations that have joined together, usually to increase their buying or negotiating power*». У галузі туризму під цим терміном розуміють також «*a membership group of retail travel agencies that offers advantages to each agency member, such as lower prices on wholesale tour offerings, educational opportunities, problem solving, and other aids*». До цієї групи також належать терміни *agency*, *consortium*, *airport transfer*, *retailer* й ін.

Другу групу складають лексеми із вторинною туристичною семантикою, яка виникла внаслідок розширення значення загальноновживаного слова, наприклад *escort* – 1) *somebody who accompanies another person*; 2) *a person, usually employed by a tour operator, who accompanies a tour from departure to return as guide or trouble-shooter*; 3) *a person who performs such functions only at the destination*. До цієї ж групи належать терміни *register*, *appointment*, *trail*, *availability*, *non-resident* та ін.

Як уже зазначено, багатозначність термінів виникає в процесі історичного розвитку мови, коли лексична одиниця внаслідок семантичних перенесень разом із позначенням одного предмета або явища об'єктивної дійсності починає використовуватися для позначення іншого, схожого з ним за деякими ознаками чи властивостями. У досліджуваній фаховій мові виявлено терміни-полісеманти, утворені через метафоричне або метонімічне використання лексичної одиниці для вираження спеціальних понять галузі туризму на основі існування в них яких-небудь подібних ознак.

Найбільш поширеними моделями метонімічного перенесення значення в термінологічній підсистемі туризму є такі:

- перенесення назви з процесу на результат (*accreditation*, *booking*, *seasonal adjustment*);
- перенесення назви з процесу на місце дії (*passport control*, *security*);
- перенесення назви з процесу на документ (*baggage check*, *certification*, *upgrade*);
- перенесення назви з процесу на явище (*tourism*, *timesharing*);
- перенесення назви з процесу або дії на засіб або предмет дії (*airport transfer*, *allocation*, *allotment*);
- перенесення назви з імені автора чи назви компанії на предмет або продукт (*Pullman*, *Wagon-Lit*) та ін.

Нами також зафіксовано терміноодиниці, які утворені в результаті перенесення значення на основі синекдохи, наприклад термін *cruise* – 1) *a voyage by ship for pleasure – commonly by sea but also on lakes, rivers and canals – of varying duration, which may but need not depart from and return to the same port or include scheduled calls at ports en route*; 2) *a holiday consisting of a long journey in a ship, stopping at different places*. Таким методом утворено терміни *lodging*, *a la carte*, *duty-free*, *couchette* та ін.

Полісемія терміноодиниць фахової мови туризму може розвиватися також унаслідок метафоричних процесів, наприклад: *chain* – 1) *a group of hotels, restaurants or other businesses, sharing a common name and ownership*; 2) *a group of islands*. Метафора стала підґрунтям для появи термінів *throwaway*, *Hollywood (bed)*, *gateway*, *early bird special* та ін.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, проведений аналіз багатозначних одиниць англійської термінологічної підсистеми туризму свідчить про те, що, незважаючи на неба-

жаність для термінології, полісемія в зазначеній фаховій мові є закономірним та об'єктивно існуючим явищем, яке зумовлене як екстралінгвістичними, так і інтралінгвістичними причинами. Розвиток нових значень туристичного терміна на основі раніше існуючих дає змогу за допомогою мінімальної кількості лексичних одиниць передати максимальну кількість інформації. Крім того, явище багатозначності термінів фахової мови туризму в англійській мові є відображенням поглиблення, уточнення, а також розвитку спеціальних знань цієї галузі.

Одним із перспективних напрямів подальшої роботи є детальне вивчення явища омонімії у фаховій мові туризму, особливостей зв'язку омонімії та полісемії, а також дослідження проблеми розмежування цих явищ.

Список використаної літератури

1. Арнольд И. В. Семантическая структура слова в современном английском языке и методика ее исследования / Арнольд И. В. – М. : Просвещение, 1966. – 186 с.
2. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. – Изд. 2-е, стереотип. – М. : Сов. энцикл., 1969. – 608 с.
3. Боярова Л. Г. Полісемія в українській музичній термінології / Л. Г. Боярова // Вісн. Харк. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. – 2005. – № 707. – Сер. : Філологія. – Вип. 46. – С. 83–86.
4. Головин Б. Н. Лингвистические основы учения о терминах / Б. Н. Головин, Р. Ю. Кобрин. – М. : Высш. шк., 1987. – 104 с.
5. Зеленцова М. Г. Многозначность терминов-заимствований микросистемы «менеджмент» (на материале украинского и русского языков) / М. Г. Зеленцова // Культура народов Причерноморья. – 2004. – № 53. – С. 94–97.
6. Лотте Д. С. Основы построения научно-технической терминологии / Лотте Д. С. – М. : [б. и.], 1961. – 158 с.
7. Михайлова Т. В. Семантичні відношення в українській науково-технічній термінології : автореф. дис. ... філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Т. В. Михайлова ; Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. – Х., 2002. – 20 с.
8. Одинцова А. С. Полисемия в юридической терминологии / А. С. Одинцова // Теория и практика лингвистических и методических исследований : материалы IX Ломоносовских науч. студенческих и аспирантских чтений (Архангельск, 26–27 апр. 2007 г.) / отв. ред., сост. Л. Ю. Шипицина, С. Ю. Стрелкова. – Архангельск : Поморский ун-т, 2007. – С. 52–57.
9. Пумпянский А. Л. Причина разных взглядов на языковую многозначность / А. Л. Пумпянский // Морфемика и аффиксальная комбинаторика языка. – Калинин : Изд-во КГУ, 1982. – С. 80–87.
10. Ріба О. М. Німецька фахова мова нафтової промисловості: структурно-семантичні та функціональні особливості : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / О. М. Ріба ; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Львів, 2010. – 304 с.
11. Татаринев В. А. Лексико-семантическое варьирование терминологических единиц и проблемы терминологии : автореф. дис. ... канд. филол. наук / В. А. Татаринев ; МГУ им. М. В. Ломоносова. – М., 1988. – 24 с.
12. Шмелев Д. Н. Проблемы семантического анализа лексики / Шмелев Д. Н. – М. : Наука, 1973 – 280 с.
13. Temmerman R. Towards new ways of terminology description: the sociocognitive approach / Rita Temmerman. – Amsterdam : John Benjamins Publishing Company, 2000. – 259 p.

Список використаних джерел ілюстративного матеріалу

1. Dictionary of Leisure, Travel and Tourism / [ed. by K. McAdam, H. Bateman, E. Harris]. – London : Bloomsbury Publishing Plc, 2005. – Third Edition. – 346 p.
2. Jafari J. Encyclopedia of Tourism / Jafari J. – New York : Routledge, 2000. – 683 p.
3. Medlik S. Dictionary of Travel, Tourism and Hospitality / Medlik S. – Oxford : Butterworth-Heinemann, 2003. – Third Edition. – 273 p.
4. Sharpley R. Travel and Tourism / Sharpley R. – London : SAGE Publications Ltd, 2006. – 232 p.
5. World Travel Dictionary. The dictionary for the Travel Industry / [ed. by R. English]. – 2nd Edition. – London : Columbus Publishing Ltd, 1999. – 256 p.

Статтю подано до редколегії
21.03.2012 р.